

کتابخانه‌های شخصی خراسان

(۱)

بر اثر تعلیمات عالیة اسلام، روح تحقیق و پژوهش در میان مسلمین پدیدار گشت و سراسر کشورهای اسلامی، بصورت مدرسه‌ئی درآمد که تمام مسلمین، دانشجویان و مدرّسین آن بودند و به گردآوری و خواندن کتاب و تأسیس کتابخانه و تألیف و تصنیف کتاب، عشق وافر داشتند و همین امر، موجب گردید تا فروغ تابناک علم، برپهنه گیتی، گسترده شود و پایه‌های تمدن و فرهنگ، در جهان استوار گردد.

علی‌رغم رخدادهای تاریخی که پیوسته، مسلمین و سرزمینهای اسلامی را به مخاطره می‌افکنده است و مفاخر علمی و فرهنگی پیروان قرآن، یا بتاراج می‌رفته و یا طعمه حریق می‌گشته است. در عین حال و با وجود همه حوادث ناگوار، باز تربیت اسلامی، چنان اقتضا می‌کند که امت اسلامی، به حفظ و آفرینش آثار علمی و هنری، کوشا باشند.

این توجه عظیم مسلمین به کتاب و کتابخانه، از همان قرون اولیه اسلام، اثر بزرگی در فراهم ساختن عوامل پیشرفت آموزش و پرورش داشته است، و طلاب علم را وادار می‌ساخت تا به تحقیقات و بررسی‌های علمی خویش، بهتر و بیشتر ادامه دهند.

توسعه روزافزونی کتابخانه‌ها در حوزه اسلامی آنچنان بود که امروزه جهانیان را بشگفتی وامی‌دارد، و جا دارد که مسلمین از این پدیده علمی و فرهنگی، بر خود بی‌بالند، چون در بیشتر مساجد و دانشگاه‌ها و مدارس و انجمنهای علمی و فلسفی، کتابخانه‌های گرانبهائی تشکیل گردید که حاوی کتب مختلفه و مراجع نادره بود، و طلاب و علماء و قراء و نساخ، هروقت می‌خواستند، می‌توانستند به آسانی به آن کتابخانه‌ها بروند و از آن آثار بهره‌گیرند. یاقوت حموی در کتاب معجم الادباء گوید: در یک شهر از شهرهای خراسان، دوازده کتابخانه

وجود داشته است و کتابهای یکی از آن کتابخانه‌ها در آن روزگاران بالغ بر دوازده هزار نسخه بوده است.

خلاصه آنکه مسلمین در ایجاد کتابخانه، حماسه‌ئی بی نظیر آفریدند، تا آنجا که زنان مسلمان نیز به کتاب و ایجاد کتابخانه، علاقه زیادی داشته‌اند و آثاری از خود بجای گذاشته‌اند که ذکر آن از حوصله این مقال بیرون است.

در حقیقت، کتابخانه‌ها بمنزله مدرسه دینی و ادبی و علمی بوده است که منشاء تحول فکری و اجتماعی ملت اسلام و مآلاً جهان گردید.

بطور کلی، می‌توان، کتابخانه‌های اسلامی را از بدو امر تا کنون به سه قسم تقسیم کرد:

الف — کتابخانه‌های حکام و امراء:

فرمانروایان اسلامی به کتاب و کتابخانه، علاقه داشته‌اند و عموماً کتابخانه‌های بزرگ و پُراجی ترتیب می‌داده‌اند از جمله:

- کتابخانه عضدالدوله دیلمی متوفی ۳۷۲ هـ. ق، در شیراز.
- کتابخانه نوح بن منصور متوفی ۳۸۷ هـ. ق، در بخارا که این سینا کتابهایش را خوانده، چنانکه خود می‌گوید: سپس روزی از او دستور خواستم که به کتابخانه‌شان بروم و آنچه از کتابهای پزشکی در آنجا هست، بخوانم و مطالعه کنم. پس مرا دستوری داد و به سرانی اندر شدم که خانه‌های بسیاری داشت و در هر خانه‌ئی صندوقهای کتاب بود که روی هم انباشته بودند، در یک خانه کتابهای تازی و شعر، در دیگری، فقه، و بدینگونه در هر خانه‌ئی کتابهای دانشی، پس بر فهرست کتابهای اوائل نگریستم و هرچه از آنها را که بدان نیاز داشتم، خواستم و کتابهایی یافتم که نام آنها به بسیاری از مردم نرسیده بود...
- کتابخانه آل خجند (قرن ششم هـ. ق.) در اصفهان.
- کتابخانه غزنویان در غزنه که مسعود سعید سلمان متوفی ۵۱۵ هـ. ق، مدتی کتابدار این کتابخانه بوده است، چنانکه خود گوید:
- دارالکتب امروزه بنده است مفوض این عزّ و شرف گشته مرا رتبه والا
- کتابخانه سلاطین تیموری (۹۱۶ — ۷۷۱ هـ. ق) در هرات.
- کتابخانه آل مشعشع (۹۱۴ — ۸۴۸ هـ. ق) در حویزه.
- کتابخانه‌های سلاطین هند.

سلاطین مسلمانان شبه قاره نیز در قصور و دربار خود و امراء و نوابان در کاخهای خویش، کتابخانه‌های مجلل و عظیمی در هر شهر و بلد فراهم آورده بودند. مؤرخین شماره

کتابهای کتابخانه خزانه اکبری را افزون از ۵۲۴/۰۰۰ مجلد نوشته‌اند. صاحب کتاب تحفة العالم، تعداد نسخه‌های خطی کتابخانه شاه جهان را سه لک یعنی ۳۰۰/۰۰۰ نسخه ثبت کرده است.

بهرحال کتابهای کتابخانه‌های شبه‌قاره، از عربی و فارسی و اردو و سانسکریت و دیگر زبانها بیرون از حد شماراست. گرچه به تصاریف ایام، کتابخانه‌های سلاطین مسلمان هند متفرق گشته، اما خوشبختانه بسیاری از کتب نفیسه که متعلق به خزانه ایشان و مهمور به خاتم و موشح به صحنه آنان است، هم اکنون در موزه‌ها و کتابخانه‌های شبه‌قاره و لندن و پاریس و اسلامبول و تهران و کابل و... یافت می‌شود.

امروزه در بسیاری از شهرهای بزرگ این سرزمین، کتابخانه‌هایی مخصوص کتب شرقی اسلامی دائر است که در آنها، نسخ فراوان و نادره از عصر مغول به فراوان یافت می‌شود، علاوه بر آنها در غالب دانشگاه‌های بزرگ و مراکز علمی و تحقیقی مانند علیگر، لاهور، دهلی، کراچی، اسلام‌آباد کتابخانه‌های بزرگی دارند که قسمت کتب شرقی آنها متضمن نسخ نادره و گرانبها است.

ب - کتابخانه‌های عمومی:

در آن روزگاری که کاغذ، به فراوانی امروز نبود و صنعت چاپ هم پدید نیامده بود و کتابها می‌بایست با دست نوشته شود، مسلمین، کتابخانه‌های بزرگی در نقاط مختلف تأسیس می‌کردند و نه تنها قلم و کاغذ را به رایگان به علاقه‌مندان می‌دادند، بلکه، گاه مقرری ماهانه هم در اختیار مطالعه کنندگانی که در آن کتابخانه‌ها، اوقات خویش را به تحقیق می‌گذراندند، پرداخت می‌شد.

بسیاری از کتابخانه‌ها با شرایط آسانی، کتاب به امانت می‌دادند. یاقوت حموی کتابداران کتابخانه مرو - را می‌ستاید، چون بدون اینکه وثیقه‌ئی از او بگیرند، تعداد دویست جلد کتاب به وی امانت داده‌اند. در ایران و شبه‌قاره و دیگر بلاد اسلامی، بعد از ظهور اسلام، کتابخانه‌های عمومی بسیاری در مساجد و مدارس و دانشگاهها و اماکن متبرکه تأسیس شد. تنها در ری یک کتابخانه دارای ۱۱۷/۰۰۰ جلد کتاب بود و کتابخانه عمومی مراغه بالغ بر ۴۰/۰۰۰ جلد کتاب داشته و کتابخانه ربع رشیدی حاوی یکهزار نسخه قرآن کریم بخط استادان فن و بیش از ۶۰/۰۰۰ جلد کتاب نفیس داشته است. نظیر این کتابخانه‌ها در شیراز، نیشابور، مرو، بلخ، بخارا، غزنه و... تأسیس شده بود و کتابداران آنها اغلب دانشمندان بودند.

ج - کتابخانه های خصوصی و شخصی:

در ممالک اسلامی، نوع دیگری از کتابخانه وجود داشته است که خود شاهد پیشرفت فرهنگ و تمدن در سایه اسلام می باشد. و آن کتابخانه هائی است که علما و ادبا و دانشمندان داشته اند. چون کار آنها با کتاب بوده است و پیوسته به متون و منابعی مراجعه می کردند و مورد نیازشان بوده است، لذا به جمع کتاب مبادرت می کردند. البته احصاء چنین کتابخانه ها از حوصله این مقاله بیرون است و در اینجا بذکر چند نمونه اکتفا می شود:

• کتابخانه سید رضی (ره) متوفی ۴۰۶ هـ. ق که آن را سومین کتابخانه معروف بغداد دانسته اند و کتابدار آن، ابواحمد عبدالسلام بن حسین بصری، دانشمند پرآوازه و آگاه در فرهنگ جغرافیائی بوده است.

• کتابخانه سید مرتضی متوفی ۴۳۶ هـ. ق که بزرگترین کتابخانه معروف شخصی عصر شناخته شده و حاوی متون قدیم و جدید بوده است و تعداد کتابهای آن را هشتاد هزار مجلد نوشته اند.

• کتابخانه شیخ طوسی متوفی ۴۶۰ هـ. ق.

• کتابخانه ابن العمید متوفی ۳۶۰ هـ. ق. در ری.

• کتابخانه صاحب بن عباد متوفی ۳۸۴ هـ. ق در ری که دارای ۹۱۷/۰۰۰ جلد کتاب بوده است و این کتابخانه عظیم بعد از وفات صاحب بن عباد نیز باقی بوده است، چنانکه وقتی محمود غزنوی شهر ری را تصرف کرد، از آن خزانه کتب، تمام کتابهای مربوط به کلام معتزله و فلاسفه و منجمین را بیرون کشید و آتش زد و از بازمانده کتب، صدبار کتاب از ری به غزنین برد.

• کتابخانه شیخ صفی الدین اردبیلی متوفی ۷۳۵ هـ. ق در اردبیل که در جنگهای ایران و روس، اغلب آن کتابها به شوروی منتقل شد و برخی از آنها در موزه ایران باستان مضبوط است و صدها کتابخانه دیگر و این شیوه تا امروز ادامه دارد و فرهنگ دوستان و اهل علم به تأسیس کتابخانه شخصی پرداخته و ما بتوفیق الهی پیرامون کتابخانه های شخصی خراسان بحث خواهیم کرد و در هر نوبت، به برخی از این کتابخانه ها که در سرزمین ادب پرور خراسان موجود است می پردازیم و نخستین بحث را از کتابخانه شخصی فاضل محترم آقای مهربان اکبریان شروع می کنیم.

این کتابخانه در مشهد مقدس رضوی در منزل شخصی مشارالیه واقع است و بالغ بر شش هزار مجلد کتاب چاپی در زمینه علوم اسلامی از قبیل: تفسیر، حدیث، رجال، تراجم، فقه، اصول، کلام، عرفان، حکمت، تاریخ و جغرافیا، فرهنگ و ادب، دواوین شعرا و تذکره، ستاره شناسی، پزشکی و ریاضی و کتابشناسی، دائرة المعارف ها و دوره های مجلات که در

حدّ خود قابل اعتنا هستند می‌باشد. این کتابها بیشتر چاپ هند و پاکستان و ایران و بیروت و ترکیه و مصر است که از دوران تحصیلی تاکنون بتدریج تهیه شده و همچنان رو به افزایش است. علاوه بر متون چاپی، سه نسخه خطی نیز در این کتابخانه مشاهده می‌شود بدین شرح:

۱ - مجموعه سه رساله از عطار: اسرارنامه، منطق الطیر و مصیبت‌نامه.

۲ - مجموعه ۱۱ رساله از شیخ بهائی، سید کاظم رشتی، ملا محمدجعفر استرآبادی،

شیخ صدوق، احسانی و...

۳ - مجموعه نفیس بیست و یک رساله که چون اکثر این رسائل در خصوص ستاره‌شناسی و به زبان فاخر پارسی نگارش یافته است و در زمینه خود قابل اعتنا می‌باشد، نگارنده این سطور معرفی تفصیلی این مجموعه ۲۱ رساله نجومی خطی را به اهل فن، خالی از لطف ندیده، لذا به معرفی آن پرداخته، التماس از ارباب فهم و ذكاء آنکه اگر بمقتضی سهو و نسیان که از خواص انسانی است این اراده از صواب منحرف افتاد، بمضمون - فمّن عفی و اصلح فاجرہ علی الله - ذیل اغماض برخطای این خاطی بی بضاعت پوشند.

و ما توفیقی إلا بالله علیہ توکلت

مجموعه

۱ - طالع‌نامه = مطالع‌نامه (ستاره‌شناسی - فارسی)

تألیف شیخ تقی الدین ابی‌الخیر محمدتقی بن محمد فارسی متوفی حدود سال ۹۴۸ هـ. ق که بالغ بر چهارده اثر از این مؤلف را دیده‌ام، وی شاگرد امیرغیاث‌الدین منصور حسینی دشتکی و از ستاره‌شناسان معروف نیمه اول سده دهم هجری بوده است. مطالب این رساله تحت عنوان - مطالع - فایده - آمده است. نسخه دیگری از این رساله ضمن مجموعه‌ای بشماره ۵۳۸۳/۲ با تحریر سده ۱۱ هـ. ق و خط نسخ ۲۲ سطری در ۲۷ صفحه در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است و نسخه دیگری هم در کتابخانه ملک ضمن مجموعه ۳۴۵۶/۱ با تحریر سده ۱۰ هـ. ق وجود دارد.

آغاز: بسمله حمدله اما بعد فقیر حقیر ابوالخیر محمدتقی الفارسی درین رساله که موسوم است بمطالع‌نامه (بطلع‌نامه) چند کلمه از کیفیت اطلاع بر عمل طالع مولود و نمودار است مصححه آن و تقویم کواکب در اوقات و استخراج سهام و فزادات و تبیین هیلاج و کدخداه بعبارتی واضح در سلک تحریر می‌آورد و مسئله چند از علم احکام مناسب مقام بر وجهی که از مجالس سلطان العلماء برهان‌الحکماء استاد البشر العقل الحادی عشر... استفاده

نموده...

انجام: اما هر کوکب که درین بیت بود بنگرند که او صاحب کدام خانه است و دشمنان از منسوبات آن خانه و آن کوکب باشند والله اعلم بالصواب.

نستعلیق شیرین ۲۸ سطری $۱۳ \times ۲۳/۵$ س، تحریر
اواخر سده ۱۱ هـ. ق، عناوین و نشان و برخی جداول
و رموز باشنگرف، دارای ۲۶ صفحه ۱۸×۲۹ س.

۲ - استخراج = استخراجات (ستاره شناسی - فارسی)

تألیف ابو جعفر محمد بن ایوب حاسب طبری از ستاره شناسان قرن چهارم و پنجم هجری قمری. شاید نخستین کتابی باشد در اسطرلاب به فارسی که طبری آن را در سال ۳۵۴ هـ. ق ساخته است، در جستجوی شناختن قاعده عمر و هیلاج، شامل سی باب: ۱ - در شناختن قاعده عمرهای مردم ۲ - در معرفت آن مولوی که غذا نپذیرد ۳ - در معرفت آن مولوی که او را تربیت نباشد ۴ - در معرفت حالهای قسمت تربیتها ۵ - در معرفت هیلاجات و جایگاههایشان..... ۳۰ - در تصرف کردن در دلایلهای عمر و بیرون آوردن که کدام مولود برهد و کدام مولود بمیرد...

نسخه دیگری از این رساله ضمن مجموعه شماره ۸۴۳/۲ گوهرشاد مشهد با تحریر ۱۰۸۸ هـ. ق و نسخه دیگری ضمن مجموعه شماره ۸۵۲۶/۲ کتابخانه آستان قدس رضوی تحریر سده ۱۲ هـ. ق و دو نسخه دیگر در مجلس و یک نسخه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

آغاز: بسمله چنین گوید محمد بن ایوب الحاسب الطبری که از احوال دشواری شناختن حالهای مرگ مردم و بقای اندر جهان...
انجام: لایحیا معرفة حال المولود فی اتمام حیوة والله اعلم بالصواب تم بعون الله
بهمان خط و اندازه و تحریر اواخر سده ۱۱ هـ. ق. دارای ۱۶ صفحه

۳ - اسطرلاب = رساله در معرفت اسطرلاب شمالی و جنوبی (ستاره شناسی - فارسی)

تألیف عبدالعلی بن محمد بن حسین بیرجندی متوفی ۹۳۴ هـ. ق، در بیست باب که از
را در جمادی الاوّل ۹۰۰ هـ. ق ساخته است.

۱ - در مقدمات صناعیه ۲ - در معرفت صنعت دستور قسمت دوائر اسطرلاب ۳ - در معرفت
صنعت حجره و صفایح و رسم خطوط مستقیمه ۴ - در معرفت رسم مدارات اجزای بروج ۵ -
در معرفت رسم افق و مقنطرات در اسطرلاب شمالی ۶ - در معرفت رسم افق و مقنطرات

اسطراب جنوبی..... ۲۰ — در معرفت مراکز دواير سموت از جدول دستور...

دو نسخه ديگر از اين رساله در کتابخانه دانشکده الهيات مشهد موجود است. يکي ضمن مجموعه شماره ۱/۶۲۴ با تحرير ۱۲۲۴ هـ. ق و ديگري ضمن مجموعه شماره ۱/۱۰۲۵ با تحرير ۱۱۸۵ هـ. ق.

آغاز: بسمله اما بعد اين مختصر است در معرفت صنعت اسطراب شمالي و جنوبي...

انجام: اگر تعرض بذکر آن طرق شود اين مختصر بتطويل انجامد پس بدین قدر اختصار کنيم والله الموفق والمعین.

بهمان خط و اندازه است که کاتب آن محمد ابراهيم اصفهانی می‌باشد در پنجم شوال ۱۱۰۵ هـ. ق در کرمان. دارای ۱۴ صفحه. بقیه خصوصیات همانست که در رساله اول و دوم مذکور افتاد.

۴ — فایده‌ای در جفر (علوم غریبه — فارسی)

مقالتي کوتاه است در یک صفحه بهمان خط و تحرير او اخر سده ۱۲ هـ. ق.

آغاز: فایده جیده حسنه محسنه جفریه مروی عن ائمة الاطهار. از نظایر اوضاع سماوی که در عالم ظهوری واقعست...
انجام: و سهولت آن برایشان بنوعیست که در آن مرتسم گشته و قس علی هذا رسم سایر الصفحات والله الموفق والمعین.

۵ — زایرجه (ستاره شناسی — عربی)

در اسرار حروف و استخراج غیوب و معرفت نسبت طبیعیّه و حرفیه که دوازده نسبت است ۱ — نسبت وقت سؤال ۲ — نسبت سؤال ۳ — نسبت حروف سؤال ۴ — نسبت طالع ۵ — نسبت عاشق ۶ — نسبت طبایع ۷ — نسبت عناصر ۸ — نسبت عدد ۹ — نسبت ترتیب ۱۰ — نسبت نظایر ۱۱ — نسبت اضافه ۱۲ — نسبت اسقاط.

مطالب تحت عنوان: واعلم (این عنوان بسیار بکار رفته) شرح و ایضاح و بوج و افصاح (یک مرتبه بکار رفته). فصل (یک مرتبه) رساله قابل اعتنائی است و نادر.

آغاز: بسمله الکلام و بالله التوفیق علی الابتداء من الالف الی الطاء نسبته اوله و هی اجل النسبة و فیها الطریقه الکبری...

انجام: و کذاک انظر فی التركيب منه معکوس و غیر معکوس تمت.

این رساله نیز بهمان خط و اندازه است، تحریر اوائل
سده ۱۲ هـ. ق در ۹ صفحه.

۶ - تکسیر = فصل فی التکسیر = غالب و مغلوب (علوم غریبه - فارسی)
مقالتی است در یک صفحه.

آغاز: فصل فی التکسیر طریق کبیر آنست که اسمی را بحساب جمل کبیر که آن
ابجد است جمع کنی و وسط آنست که الفوف آن بمآت آوری و مات بعشرات و صغیر
آنست که عشرات را باحداد آوری... و این حروف را مطلوب ساختیم و طالب را هم برین
نسق...

انجام: و اگر تواند چهل روز از حیوانی پرهیز کند و اگر نتواند یک هفته البته پرهیز
کند و چندانکه تواند بخواند بصدق و اخلاص تمام البته مراد حاصل شود والله اعلم.
این رساله نیز بهمان خط و اندازه است و تحریر اوائل
سده ۱۲ هـ. ق در یک صفحه.

۷ - جفر = رساله در... (علوم غریبه - فارسی)
در سه باب و هفت کلام، باب ۱ - کبیر ۲ - صغیر ۳ - متصل. باب:

- ۱ - کبیر، مبنی بر ۲۹ حرف.
 - ۲ - صغیر، مبنی بر ۲۲ حرف از ابجد تا قرشت. هفت حرف در این باب نباید نخذ ضغلا.
 - ۳ - متصل، مبنی بر ۲۲ حرف هفت حرف در این باب نباید آذَرَزُولَا.
 - اما هفت کلام: کلام اوّل غافیطوس ۲ - طاهیتا ۳ - رَشَف ۴ - عَثَبْتُ ۵ - عَثَبْ
۶ - آزُوژ - سَجَع.
- اصل، کلام اوّل است و بقیه از آن بیرون آید. مطالب تحت عنوان صفت، معرفت،
فصل، تفسیر آمده است. رساله قابل اعتنائی است.

آغاز: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلَاةُ مُحَمَّدٌ وَآلَهُ اَجْمَعِیْنَ اَمَّا بَعْدُ فَاَعْلَمُ
بِحَفَرِ حُرُوفٍ رَا دَرَجَهٗ خَوَانِدٌ وَسَطَرًا اِسْمٌ وَزِمَامٌ وَبُرُوجٌ وَحِصَّةٌ خَوَانِدٌ...
انجام: و صدر هاء منصوب و مقلوب باب کبیر ایشان راست بکلام غافیطوس. والله اعلم.

این رساله نیز بهمان خط و اندازه است که نام کاتب
محمد ابراهیم اصفهانی تحریر در کرمان در ثلث اوائل
شوال ۱۱۰۴ هـ. ق می باشد، این رساله در ۱۵ صفحه
است.

۸ - بندی در نکوهش سحر
 گفتار کوتاهی است در سیزده سطر منقول از کشف الکشاف و روضه کافی و ارشاد امام الحرمین در منقذت سحر و لزوم اجتناب از آن.
 بهمان خط، بدون خطبه و خاتمه در سیزده سطر.

۹ - بندی در جفر خایبه و خافیه
 گفتار کوتاهی است در یک صفحه بهمان خط و اندازه.
 آغاز: فائدة فی جفر الخایبه و الخافیه المقصد الرابع نورد فیها ما سخ لنا بوعون لله تعالی من قواعد الجفر المستور المرموز المشهور بالخافیه و الخایبه و ذلك من الاعمال العظیمه الربانیة الّتی تحصل بها کثیر من المطالب الانسانیة...
 انجام: فان حصول المطلوب لازم انشاء الله تعالی و حسن توفیق تم.

۱۰ - جدّ اول جفر
 پنج صفحه و هر صفحه جدولی است بدین شرح: ۱ - صدر المنسوب من باب الکبیر
 ۲ - مؤخر المنسوب من باب الکبیر ۳ - زمام اول از باب صغیر و شرح تکسیر آن ۴ - زمام اول از باب متصل و شرح تکسیر آن - تاج ما فهم از باب متصل.
 هر صفحه دارای جدول 29×30 مربع بهمان خط در پنج صفحه.

۱۱ - رساله در معرفت تحویل سال عالم
 در استخراج سال‌های اولی، مثال طالع و محل کواکب، احوال رعیت و عوام الناس و سلاطین و ملوک، مثال طالع ثوابت، حال اطراف نشینان و اهل قلاع، معرفت حال حرب و فتنه، احکام طالع اجتماع و استقبال، حال باران و رعد و برق ظهور شهب، علامات زلزله و رجفه، احوال تسعیرات و سهام آن، حال کسوف و خسوف و احکام آن، ظهور کواکب مربوط حول شمس... (رساله قابل اعتنائی است)

آغاز: بسملة الحمد لله كما هو اهله والصلوة على خاتم الانبياء... فصول در معرفت تحویل سال عالم و احکام آن بر مذهب منجمان بدانکه تحویل سال رسیدن آفتاب باشد بنقطه اول حمل در آن لحظه به برج و درجه که...
 انجام: و باقی کارها و متعارف که مردم را از آن ناچار بود و الله يعلم.
 شکسته نستعلیق در یک صفحه ۵۱ سطر

۱۳/۵ × ۲۳ مس و مقداری از صفحه دوم که هفت سطر در آن نگاشته شده تحریر سده ۱۳ هـ. ق.

۱۲ - در طالع و احکام آن از ضمیر رساله کوتاهی است در یک صفحه در بیان دلیل ضمیر مسئله و حصول حاجت و لاحصول آن و وقت حصول. (قابل اعتنا است)

آغاز: بدانکه از یک طالع چند کس را جواب توان گفت و حکم توان کرد چنانکه... انجام: و رنگ دولت برایشان باندازه سالهای این کواکب باشد والله اعلم.
این رساله بخط شکسته نستعلیق در ۲۶ سطر ۱۳ × ۱۹ س، بخط احمد بن محمد شفیع اصفهانی، تحریر سده ۱۳ هـ. ق

۱۳ - پنج فصل؟ (طبیعیات - فارسی)

رساله ای است در پنج فصل ۱ - در بیطره ۲ - در احوال مرغان شکاری ۳ - در قلع آثار و جامه سفید بهره چه بیالاید ۴ - در فلاح ۵ - شمه ای از احوال اشجار. (رساله جالبی است)

آغاز: این رساله ایست در بعضی علوم که شعب و اقسام بسیار دارد و بحقیقت بیشترین صنعتها بآن راجع است ولیکن ما از آنجمله بایراد پنج نوع اکتفا کنیم در پنج فصل انشاء الله تعالی...
انجام: و این مجرب و آزموده است والله يعلم بحقیقه الحال.

۱۴ - توتیا و عمل گوگرد احمر (طبیعیات - فارسی)
بندی است در هفت سطر.

۱۵ - فصل در طوابع شهرها و کواکب آنها (ستاره شناسی - فارسی)
مقاله کوتاهی است در ۱۴ سطر بدون خطبه و خاتمه.

۱۶ - شصت باب = مدخل شصت باب = ترجمه المدخل الی احکام النجوم (ستاره شناسی - فارسی)
اصل از ابوالقاسم بلخی؟ مترجم شناخته نشد، این نسخه تقریباً برابر است با نسخه

شماره ۴/ ۶۳۱ [۴۶۷] کتابخانه دانشکده الهیات مشهد که بخط نظام‌بن مولانا جمال منجم آملی در هشتم فروردین برابر ۱۷ صفر ۸۳۰ ه.ق تحریر یافته است، بنابراین ترجمه هم کهن است و باید با نسخه ۲/ ۳۳۳۵ ملک و نسخه ۶/ ۳۵۱۱ دانشگاه تهران مقابله شود، احتمال می‌رود هر چهار یک چیز باشد؟ در هر حال نسخه قابل تحقیقی است. شامل شصت باب که پس از دیباجه، فهرست ابواب آمده: باب اول اندر معرفت حساب جمل کوچک و بزرگ ۲ - اندر معرفت نام برج‌های دوازده گانه و کواکب هفتگانه و رأس و ذنب ۳ - اندر معرفت فلک ستارگان و دوری و نزدیکی ایشان از زمین ۴ - اندر معرفت روش ستارگان هفتگانه و رأس و ذنب ۵ - اندر معرفت سعد و نحس و طبیعت ستارگان..... ۲۰ - اندر شناختن حدود کواکب بمذهب حکماء مصر..... ۴۰ - اندر معرفت بیست و هشتگانه منازل قمر..... ۶۰ - اندر معرفت اقالیم هفتگانه و احوال آن.

آغاز: بسمه سپاس خدای تعالی را که آسمان بیاراست بکواکب که بدان بدانند ظلمات برو و بحر را و آفتاب را ضیاء داد و قمر را نور پیدا کرد... اما بعد بدانکه صناعات را درجاتست و علوم را مناقب و طبقات و آن علم... بهتر دیدیم که مدخل مختصر بدست گیریم... پس اقتدا با استاد ابوالقاسم بلخی قدس الله روحه العزیز کردیم که این مدخل بتازی از بهر اشرف ذوالجلال کرده من بند او را تازی پیاری کردم... انجام: و نام شهرها از آن ذکر نکردیم که درین کتاب ننگند... در مقابل خانه باشد هر و بالی را عهدتست.

این رساله بخط شکسته نستعلیق ۴۳ سطری داشته و ۴۴ سطری چلیپا شبیه خط رساله دیگری که تحریر محرم ۷۳۴ ه.ق است؟ عنوان و نشان شنگرف، دوائر و جداول نجومی مشکی و قرمز، این رساله در ۱۷ صفحه ۱۸ × ۲۹ س.

۱۷ - انتخاب ثمره و شجره (ستاره‌شناسی - فارسی)

در قرآن خمسہ متحیره در بروج اثنی عشر در حمل. در احکام جمیع نظرات. قرانات متحیره در ثور، قران کواکب در جوزا، سرطان، اسد... مریخ، احکام اتصالات. آغاز: بسمه الحمد لله و السلام و الصلوة علی خیر خلقه محمد و آله الطاهرين اما بعد این رساله مختصر بیست در انتخاب ثمره و شجره از علم نجوم و دانستن احکام نظرات خمسہ کواکب در بروج اثنی عشریه در باب احکام قرانات کواکب با یکدیگر در بروج فزاز زحل و مشتری در برج حمل دلالت کند بر زوال حال...

انجام: و اگر در جدول آخر باشد بد است نکند جدول اینست والله اعلم.
شکسته نستعلیق راسته و چلیپا بهمان خط و اندازه،
تحریر سده ۱۳ هـ. ق، جداول و دوائر مشکی و قرمز
هشت برگ بهمان اندازه.

۱۸ - سعادت نامه

(ستاره شناسی - فارسی)

در یک مقدمه و دوازده باب، مقدمه در شرافت این علم باب ۱ - در بیان زحل و لوازم
او از طبایع و خواص ۲ - در بیان مشتری و لوازم او از طبایع و خواص ۳ - در بیان مریخ و
لوازمات او ۴ - در بیان شمس و متعلقات او ۵ - زهره و لوازم و طبایع او ۶ - عطارد و لوازم و
طبایع او ۷ - قمر ۸ - در بیان آنکه در هر خانه قمر را چه اقتضا باشد ۹ - در بیان تذکیر و
تأنیث بروج ۱۰ - در بیان سبب انقلابات ۱۱ - در بیان دانستن اقالیم سیمه و اینکه هر اقالیم
بکدام کواکب منسوب است ۱۲ - شمس و مشتری و مریخ شرقی اند و سعادت بمشرق بیش
است...

این رساله باید با دو نسخه دیگری که در کتابخانه ملک ۳۴۵۴/۱ و ۳۳۸۲/۷ است و
نسخه دانشگاه تهران ۳۳۸۲/۲ مقابله شود.

آغاز: بسمله سپاس و منت خدایرا که رافع سموات را با نوار و ثواب مزین گردانید و
فایض اقالیم را... اما بعد بدانکه سبب تحریر این...

انجام: ناری باشند یا ترابی ماهی باشند یا هرس والسلام تمام شد سعادت نامه.

این رساله بهمان خط بطور چلیپا، تحریر ۲۰ محرم ۷۳۴

که نباید تاریخ تحریر باشد چون کتابت سده ۱۲ و ۱۳

می باشد، عنوانها شنگرف در چهار صفحه.

۱۹ - جدول صورت اقالیم سیمه

(ستاره شناسی - فارسی)

مقالی است کوتاه در ۱۰ سطر که پس از آن جدول اقالیم سیمه آمده.

(فارسی)

۲۰ - کره اقالیم

تصویر کره زمین است برابر قاعده تشریح شیخ بهائی.

(فارسی)

۲۱ - کره اقالیم از طریق مصنف این کتاب

فهرست منابع

- ۱- ندیم، محمد بن اسحاق.
- الفهرست. مکتبہ خیاط. بیروت: ۱۲۰ و ۲۷۴.
- ۲- صفا، ذبیح الله.
- تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی تا اواسط قرن پنجم هـ. تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ ش: ۱۵۴.
- ۳- یاقوت بن عبدالله حموی.
- معجم الادباء. المعروف به ارشاد الارب الی معرفة الادیب. مصر، ۱۹۳۰ میلادی: ۱۱۷/۶.
- ۴- جرجی زیدان.
- تاریخ آداب اللغة. دارالهلل: ۹۴/۴.
- ۵- مسعود سعد سلمان.
- دیوان مسعود سعد سلمان. تصحیح رشید یاسمی. تهران، ۱۳۳۹ شمسی، مقدمه: مو-مر.
- ۶- شوشتری، عبداللطیف خان.
- تحفة العالم. حیدرآباد، ۱۲۹۴ هـ: ۵۳۴ و ۵۳۳.
- ۷- هندوشاه، ملا محمدرقاسم.
- تاریخ فرشته. لکهنو، ۱۳۲۱ هـ. ق: ۱/۳۰.
- ۸- ابن طقطقی، محمد بن علی.
- الفخری فی الآداب السلطانية... پاریس، ۱۹۱۰ م: ۱۷۵ و ۱۷۴.
- ۹- گوستاو لوبون.
- تمدن اسلام و عرب، ترجمه سیدهاشم حسینی. تهران، اسلامی، ۱۳۴۷ ش: ۲۵۹ و ۳۱۶.
- ۱۰- سید رضی.
- حقایق التأویل فی متشابه التنزیل، ترجمه نگارنده این سطور. مشهد: مقدمه: ۹۷.
- ۱۱- ابن اثیر جزیری، علی بن محمد.
- الکامل فی التاریخ. قاهره، ۱۳۰۳ هـ: حوادث سال ۴۲۰ هـ.
- ۱۲- اقبال آشتیانی، عباس.
- تاریخ مفلو. تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۷ ش: ۴۹۰ ببعده.